

УДК 94:[325.81:725.945](473.3)“2014/2024”

DOI: 10.31651/2076-5908-2024-2-134-139

Оксана МАЗУР

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6867-6750>
e-mail: ksuha8875@ukr.net

Денис ХОМЕНКО

аспірант, викладач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3369-9239>
e-mail: khomenko.denys2320@vu.cdu.edu.ua

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ЛАТВІЇ (2014–2024 рр.) *

Анотація. *Мета статті* – дослідити процес деколонізації меморіального простору в Латвії у період 2014–2024 рр., зокрема, його вплив на формування національної ідентичності та суспільний консенсус щодо історичної спадщини. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих ініціатив і культурної політики, які спрямовані на подолання радянської ідеологічної окупаційної спадщини. **Наукова новизна.** У статті висвітлено комплексний аналіз латвійської стратегії деколонізації меморіального простору як частини ширшого процесу трансформації національної ідентичності в умовах сучасних геополітичних змін. Підкреслено значення демонтажу радянських пам'ятників для зміцнення культурної незалежності та формування нових історичних наративів. **Оригінальність** дослідження розкриває унікальний досвід Латвії у протистоянні культурному домінуванню колишніх імперських структур через демонтаж пам'ятників, що символізують тоталітарне минуле. Це дозволяє краще зрозуміти роль меморіального простору у зміцненні демократичних цінностей та консолідації суспільства. **Висновки.** Процес деколонізації меморіального простору в Латвії сприяв зміцненню національної ідентичності, забезпеченню суспільного консенсусу щодо історичної спадщини та створенню меморіального простору, що відповідає демократичним цінностям країни. Аналіз досвіду Латвії може бути використаний як орієнтир для подібних ініціатив у пострадянських країнах, у тому числі й в Україні.

Ключові слова: деколонізація, меморіальний простір, Латвія, дерусифікація, пам'ятникотворення.

Oksana MAZUR

PhD (History), Associate Professor of the Department of Ukraine History of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6867-6750>
e-mail: ksuha8875@ukr.net

Denys KHOMENKO

PhD Student, Lecturer of the Department of Ukraine History of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3369-9239>
e-mail: khomenko.denys2320@vu.cdu.edu.ua

DECOLONIZATION OF THE POST-SOVIET MEMORIAL SPACE: THE EXPERIENCE OF LATVIA (2014–2024)

Abstract. *The objective of this study is to explore the process of decolonizing the memorial space in Latvia during the period 2014–2024, with a particular focus on its impact on the formation of national identity and societal consensus regarding historical heritage. Special attention is given to the analysis of legislative initiatives and cultural policies aimed at overcoming the ideological legacy of Soviet occupation. Scientific novelty.* This article provides a comprehensive analysis of Latvia's strategy for decolonizing its memorial space as part of a

* Статтю підготовлено в межах держбюджетної теми «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

broader process of national identity transformation under contemporary geopolitical changes. The significance of dismantling Soviet monuments for strengthening cultural independence and shaping new historical narratives is emphasized. The originality of the research highlights Latvia's unique experience in countering cultural dominance by former imperial structures through the removal of monuments symbolizing the totalitarian past. This approach contributes to a deeper understanding of the role of memorial spaces in reinforcing democratic values and consolidating society. Conclusions. The process of decolonizing the memorial space in Latvia has contributed to strengthening national identity, ensuring societal consensus on historical heritage, and creating a memorial environment aligned with the country's democratic values. The analysis of Latvia's experience can serve as a reference point for similar initiatives in other post-Soviet countries, including Ukraine.

Keywords: decolonization, memorial space, Latvia, derussification, monument-building.

Постановка проблеми. Процес деколонізації меморіального простору в Латвії у 2014–2024 рр. набув особливої актуальності на тлі геополітичних змін, спричинених окупацією Російською Федерацією Криму, її агресією на сході України та повномасштабним вторгненням у лютому 2022 р. Ці події підсилили прагнення латвійського суспільства до переосмислення радянської спадщини та зміцнення національної ідентичності через трансформацію меморіального простору. Однак ліквідація пам'ятників радянської доби стикається із соціокультурними викликами, зокрема з конфліктом інтерпретацій між суспільною більшістю, яка розглядає ці об'єкти як символи окупації, та російськомовною меншиною, яка асоціює їх із історичною пам'яттю про перемогу над нацизмом. Така ситуація породжує необхідність аналізу державних підходів до демонтажу пам'ятників, що прославляють радянські режими, в контексті законодавчих ініціатив та їхнього впливу на суспільний консенсус.

Водночас досвід Латвії у демонтажі радянських пам'ятників та формуванні нового меморіального простору має важливе значення для розуміння механізмів деколонізації в пострадянських країнах. Цей досвід вимагає оцінки впливу таких дій на міжнародний імідж країни, національну безпеку та процеси культурної трансформації. Аналіз зазначених аспектів дозволяє висвітлити комплексність деколонізаційних процесів, а також розкрити їх роль у зміцненні демократичних цінностей та формуванні нових національних історичних наративів.

Мета статті – дослідити процес деколонізації меморіального простору в Латвії у період 2014–2024 рр., зокрема, його вплив на формування національної ідентичності та суспільний консенсус щодо історичної спадщини. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих ініціатив і культурної політики, які спрямовані на подолання радянської ідеологічної окупаційної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування меморіального простору у Латвійській республіці побіжно представлена в історіографічному доробку українських та зарубіжних дослідників. Трансформації національного історичного наративу щодо радянських пам'яток та процесам адаптації російськомовної спільноти Латвії до офіційного дискурсу пам'яті присвячена розвідка А. Кучинської-Зонік [3]. Особливості латвійської політики пам'яті охарактеризовано у студиях К. Везель [7], С. Пархоменко й А. Гедьо [4]. Специфіку впливу РФ на національну ідентичність країн Балтії через монументальний дискурс висвітлено в статті А. Громілової [2]. Однак вказані публікації висвітлюють окремі аспекти заявленої проблеми, яка потребує комплексного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Процес дерусифікації меморіального простору в Латвії є складною та багатогранною ініціативою, яка охоплює різні аспекти національної політики пам'яті, культурної трансформації та міжнародних відносин. Він розпочався з моменту відновлення фактичної незалежності Латвії в 1991 р., але набув особливого значення після подій 2014 р., коли анексія Криму Російською Федерацією та війна на сході України стали важливими спонукальними чинниками зміцнення європейської солідарності та відмежування від радянської спадщини. У цьому контексті меморіальні об'єкти, які були встановлені у період радянської окупації, стали не лише об'єктами культурної критики, але й символами ідеологічного впливу.

Дерусифікація як процес ліквідації символів радянської та російської культурно-політичної домінанти, стала центральною темою пострадянської ідентичності в країнах Балтії, особливо на тлі глобальних та регіональних змін у геополітиці. У центрі цього процесу знаходяться пам'ятники та меморіали радянської доби, які є одночасно місцями

пам'яті та інструментами ідеологічної присутності Росії, зокрема в Латвії. Для значної частини латвійського суспільства ці мнемонічні об'єкти є символами репресій та втрати незалежності у ХХ ст. У той же час, для російського етнічного населення, що становить близько 23% населення країни [6], такі пам'ятники уособлюють історичний зв'язок із Росією її історією та культурою. Цей конфлікт інтерпретацій посилюється після повномасштабного вторгнення Росії до України у 2022 р., що різко змінило політичний контекст та прискорило процеси дерусифікації в Латвії, де було ініційовано активну політику з демонтажу радянських пам'яток з публічного простору [2, с. 19].

Державна політика Латвійської Республіки щодо радянських та російських пам'ятників і меморіалів, особливо після 2014 р., є важливим аспектом її національної ідентичності та зовнішньополітичної стратегії. У центрі уваги знаходяться пам'ятники, пов'язані з радянським минулим, багато з яких розглядаються як символи окупації, а також інструмент впливу Росії через культурну пам'ять. Політика демонтажу таких пам'яток здійснюється у рамках нормативно-правових актів та наголошує на прагненні країни до переосмислення історичної спадщини.

Повномасштабна російська агресія проти України в 2022 р. стала каталізатором змін щодо перегляду та деколонізації меморіального простору Литви. Сейм Латвії встановив 9 травня як день пам'яті жертв війни в Україні. Тоді громадський резонанс привернула дискусія про монумент «Визволителям Латвії та Риги від німецько-фашистських загарбників» у парку Перемоги Риги. До 2022 р. були поодинокі спроби прибрати стелу з публічного простору, але двостороння угода між Росією та Латвією не дозволяла знести пам'ятник. Для більшості латишів він символізував радянську окупацію, тоді як частина російськомовного населення бачила у ньому меморіал пам'яті перемогу над нацизмом. Рішення про його демонтаж було ухвалено муніципалітетом Риги у травні 2022 р. та реалізовано в серпні того ж року [10].

Згідно з російсько-латвійською угодою для демонтування будь-якого радянського меморіалу потрібна згода Росії, і лише парламент може змінити правила. 14 липня 2022 р. Латвійський Сейм схвалив рішення про демонтаж 69 пам'ятників, меморіалів та інших об'єктів, що прославляють радянські та нацистські режими, які були визначені Управлінням спадщини, Спілкою художників Латвії та Музеєм окупації Латвії. У анотації постанови вказано, що метою цих дій є запобігання осуду та загрози цінностям Латвії як демократичної та національної держави, висловити осудливу позицію проти незаконної окупаційної влади СРСР і нацистської Німеччини, а також запобігати неправдивому, неточному та упередженому відображенню історичних подій [3, с. 29].

В основі законодавчих змін лежить бажання зміцнити національну ідентичність та створити простір пам'яті, вільний від домінування радянської символіки. Закон «Про заборону експонування та демонтаж на території Латвійської Республіки об'єктів, що прославляють радянський та нацистський режими», став ключовим інструментом у цьому процесі. У ньому уточнюються критерії демонтажу пам'яток, наголошується на необхідності врахування громадської думки та дотримання міжнародних зобов'язань. Цей закон дозволяє владі ініційувати процес демонтажу пам'ятників, які можуть загрожувати національній безпеці або сприяти розколу в суспільстві. Практичне застосування вказаного нормативно-правового акту демонструє важливість цього документа в переосмисленні історичної спадщини країни. Закон було ухвалено 16 червня 2022 р. з метою видалити символи радянського та нацистського тоталітарних режимів, що знаходяться на території Латвії. Він зобов'язував демонтувати такі об'єкти, надаючи місцевим органам влади необхідні повноваження щодо його реалізації [5]. Незважаючи на історичне значення таких меморіалів для російськомовних громад, опір демонтажу виявився слабким, що пояснюється як фрагментацією цієї групи, так і зміною громадської думки в умовах війни в Україні [1].

Така ж хвиля масової дерадянзації/дерусифікації прокотилась всіма містами Латвії. У жовтні 2022 р. у Даугавпілсі демонтували кілька меморіалів, пов'язаних із радянською армією, які визнані такими, що прославляють окупаційний режим. Це пам'ятник солдатам Червоної армії у Сквері слави та пам'ятник солдатам 360-ої стрілецької дивізії РСЧА навпроти Комунального цвинтаря [12]. Ці об'єкти тривалий час викликали суперечки, оскільки для російськомовної меншини вони символізували пам'ять про Другу світову

війну, тоді як більшість населення бачили у них символи окупації. У місті Ліспая 25 жовтня демонтували пам'ятник «Захисникам Ліспая у 1941 році», який у народі назвали «гранатометником». Монумент було зведено на честь ліспайчан, які захищали місто від нацистського вторгнення влітку 1941 р. Утім згодом йому надали ідеологічного значення. Цей акт демонтажу також викликав суперечки серед місцевого населення, а голова слідчого комітету РФ О. Бастрікін дав доручення організувати перевірку [11]. Як зазначає дослідниця К. Везель, такі процеси деколонізації в країнах Балтії є ключовими у зміцненні регіональної безпеки та формуванні спільного європейського історичного нарративу [7, с. 574].

Однією із ключових особливостей латвійського підходу є розгляд кожного об'єкта з погляду його історичної цінності. Важливим аспектом є збереження деяких пам'ятників у музейних колекціях. Зокрема, у Музеї окупації Латвії експонуються частини демонтованих монументів, які тепер використовуються для освітніх цілей і досліджень [13]. Це дозволяє зберігати історичну пам'ять, водночас створюючи новий символічний простір, який не суперечить національній ідентичності.

Важливо відзначити, що демонтаж пам'ятників сприйняли суспільство відносно спокійно, без значних протестів. Це можна пояснити як обмеженням російського медійного впливу в країні після 2022 р., так і поступовою соціальною адаптацією російськомовної меншини до нових реалій. Водночас акцентовано увагу на важливості збереження могил та меморіалів, які не прославляють тоталітарні режими, для збереження культурного балансу [5].

Зміни сучасного монументального ландшафту Латвії охоплюють не тільки демонтаж пам'ятників радянської доби, а і російського імперського дискурсу. Знаковим прикладом таких деколонізаційних процесів став демонтаж у 2023 р. скульптури Олександрю Пушкіну в Ризі. Пам'ятник був встановлений незаконно у 2009 р. в ризькому парку Кронвальда, за підтримки латвійського Пушкінського товариства, посольства Росії в Латвії та Дому Москви в Ризі. За задумом ініціаторів, монумент мав увічнити пам'ять російського поета. Однак у контексті сучасної політики пам'яті та геополітичних змін, він почав розглядатися як символ російського культурного домінування та «м'якої сили» [8].

На противагу лагідному «пушкінопаду», суспільну дискусію між міською владою та російськомовною меншістю Риги викликав демонтаж пам'ятника генерал-фельдмаршалу періоду французько-російської війни, князю Михайлу Барклай-де-Толлі. Монумент вважався нагадуванням про імперський порядок, що затьмарював національну ідентичність латвійців, і в сучасному політичному контексті став одним із символів ідеологічної присутності Росії в регіоні. Рішення про демонтаж пам'ятника було прийнято 17 жовтня 2024 р. в рамках національної політики переосмислення історичної спадщини [9]. Це рішення не лише підкреслило прагнення країни до культурної та політичної незалежності, а й стало важливим кроком у консолідації суспільства на основі спільних демократичних цінностей та переосмислення імперського минулого.

Демонтаж пам'яток радянського періоду в Латвії також має значний вплив на зміцнення національної ідентичності та міжнародну репутацію країни. Такі зміни стали важливою частиною деколонізаційних процесів у регіоні, сприяючи переосмисленню радянської спадщини. Демонтаж пам'ятників, що символізують радянську окупацію, сприяє створенню загального нарративу, в якому національна ідентичність визначається через відкидання спадщини, пов'язаної з радянським пануванням. Дослідження вказують, що цей процес допомагає сформувати «трансцендентний національний досвід», який поєднує різні верстви суспільства та зміцнює національну цілісність суспільства [2, с. 97].

Висновки. Дерусифікація меморіального простору є важливим інструментом формування національної ідентичності Латвії. Законодавчі ініціативи, такі як демонтаж радянських пам'ятників, сприяють зміцненню демократичних цінностей і забезпеченню суспільного консенсусу щодо історичної спадщини. Ці зміни також демонструють, як держава може поєднувати деколонізаційні ініціативи з повагою до історичної спадщини, забезпечуючи баланс між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями.

Статтю підготовлено згідно з держбюджетною темою «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

Список літератури

1. Budrytė D. “A Decolonising Moment of Sorts”: The Baltic States’ Vicarious Identification with Ukraine and Related Domestic and Foreign Policy Developments. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2023. Vol. 17, № 4. P. 82–105. doi: 10.51870/yrij8030.
2. Gromilova A. Changing Identities Of The Baltic States: Three Memories In Stone. *CES Working Papers*. 2014. Vol. VI, Issue 2a. P. 94–110.
3. Kuczyńska-Zonik A. Silent Protesters or Acceptors? The Reaction of the Russian-speakers to the Removal of the Soviet Monuments in Latvia and Estonia after Russia’s Full-scale Invasion of Ukraine. *Politologija*. 2024. Vol. 112, № 4. P. 16–43. doi: 10.15388/polit.2023.112.1.
4. Pakhomenko S., Hedo A. Politics of Memory in Latvia and Ukraine: Official Narratives and the Challenges of Counter-Memory *Studia Politica*. *Romanian Political Science Review*. 2020. № 4 (20). P. 525–548.
5. Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā: of 16.06.2022 no. 2022/120.2. URL: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinoshu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija>.
6. Society integration in Latvia. *Ministry of Foreign Affairs Republic of Latvia*. 2024, Apr. 24. URL: <https://www.mfa.gov.lv/en/society-integration-latvia>.
7. Wezel K. The unfinished business of perestroika: Latvia’s memory politics and its quest for acknowledgment of victimhood in Europe. *Nationalities Papers*. 2016. Vol. 44, № 4. P. 560–577. doi: 10.1080/00905992.2016.1142520.
8. Zem jautājuma zīmes Puškina pieminēklis Rīgā: vai likums to ļauj nojaukt jebkurā brīdī? *Jauns*. 2022, 11 oktobrī. URL: <https://jauns.lv/raksts/zinas/524503-zem-jautajuma-zimes-puskina-piemineklis-riga-vai-likums-to-lauj-nojaukt-jebkura-bridi>.
9. Символ Российской империи. В столице Латвии демонтировали статую Барклая де Толли. *Крым.Реалии*. 2024, 2 ноября. URL: <https://ru.krymr.com/a/latviya-statuya-barklaya-de-tolli-simvol-rossijskoj-imperii-demontazh/33184257.html>.
10. У Латвії знесли пам’ятник радянським визволителям. *Прямий*. 2022, 25 серпня. URL: <https://prm.ua/u-latvii-znesly-pam-iatnyk-radianskym-vyzvolyteliam>.
11. У латвійській Лієпай знесли третій радянський пам’ятник. У Росії планують дати «правову оцінку» демонтажу. *Еспресо*. 2022, 26 жовтня. URL: <https://espresso.tv/u-latviyskiy-liepai-znesli-trety-radyanskiy-pamyatnik-u-rosii-planuyut-dati-pravovu-otsinku-demontazhu>.
12. У латвійському Даугавпілсі демонтували два радянські пам’ятники. *ПолітДумка*. 2022, 31 жовтня. URL: https://politdumka.kiev.ua/world/u-latvijskomu-daugavpils-i-demontuvali-dva-radyanski-pamyatniki/?doing_wp_cron=1733656423.9358980655670166015625.
13. Якуніна Д. Декомунізація світового масштабу. Як Польща, Чехія, Балтія позбуваються радянського минулого. *PLATFOR.MA*. 2024, 9 липня. URL: <https://www.platfor.ma/topic/dekomunizatsiya-mizhnarodnogo-masshtabu-yak-polshha-chehiya-baltiya-pozbuvayutsya-radyanskogo-mynulogo/>.

References

1. Budrytė, D. (2023). ‘A Decolonising Moment of Sorts’: The Baltic States’ Vicarious Identification with Ukraine and Related Domestic and Foreign Policy Developments. *Central European Journal of International and Security Studies*, 4, 82–105. doi: 10.51870/yrij8030.
2. Gromilova, A. (2014). Changing Identities of the Baltic States: Three Memories in Stone. *CES Working Papers*, 6, 94–110.
3. Kuczyńska-Zonik, A. (2024). Silent Protesters or Acceptors? The Reaction of the Russian-speakers to the Removal of the Soviet Monuments in Latvia and Estonia after Russia’s Full-scale Invasion of Ukraine. *Politologija*, 4, 16–43. doi: 10.15388/polit.2023.112.1.
4. Pakhomenko, S., Hedo, A. (2020). Politics of Memory in Latvia and Ukraine: Official Narratives and the Challenges of Counter-Memory *Studia Politica*. *Romanian Political Science Review*, 20(4), 525–548.
5. (2022). On the Prohibition of Exhibiting Objects Glorifying the Soviet and Nazi Regimes and the Dismantling Thereof in the Territory of the Republic of Latvia. Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinoshu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija>. [in Latvian].
6. (2024). Society integration in Latvia. *Ministry of Foreign Affairs Republic of Latvia*. Retrieved from: <https://www.mfa.gov.lv/en/society-integration-latvia>.

7. Wezel, K. (2016). The unfinished business of perestroika: Latvia's memory politics and its quest for acknowledgment of victimhood in Europe. *Nationalities Papers*, 4. 560–577. doi: 10.1080/00905992.2016.1142520.
8. (2022). Pushkin monument in Riga under question mark: does the law allow it to be demolished at any time? Retrieved from: <https://jauns.lv/raksts/zinas/524503-zem-jautajuma-zimes-puskina-piemineklis-riga-vai-likums-to-lauj-nojaukt-jebkura-bridu> [in Latvian].
9. (2024). Symbol of the Russian Empire. The statue of Barclay de Tolly was dismantled in the capital of Latvia. Retrieved from: <https://ru.krymr.com/a/latviya-statuya-barklaya-de-tolli-simvol-rossijskoy-imperii-demontazh/33184257.html> [in Russian].
10. (2022). A monument to Soviet liberators was demolished in Latvia. Retrieved from: <https://prm.ua/u-latvii-znesly-pam-iatnyk-radianskym-vyzvolyteliam> [in Ukrainian].
11. (2022). Third Soviet monument demolished in Liepaja, Latvia. Russia plans to give a “legal assessment” of the dismantling. Retrieved from: <https://espreso.tv/u-latviyskiy-liepai-znesli-tretyi-radyanskiy-pamyatnik-u-rosii-planuyut-dati-pravovu-otsinku-demontazhu> [in Ukrainian].
12. (2022). Two Soviet monuments dismantled in Daugavpils, Latvia. Retrieved from: https://politdumka.kiev.ua/world/u-latvijskomu-daugavpilsu-demontuvali-dva-radyanski-pamyatniki/?doing_wp_cron=1733656423.9358980655670166015625 [in Ukrainian].
13. Yakunina, D. (2024). Decommunization on a global scale. How Poland, the Czech Republic, and the Baltic States are getting rid of their Soviet. Retrieved from: <https://www.platfor.ma/topic/dekomunizatsiya-mizhnarodnogo-masshtabu-yak-polshha-chehiya-baltiia-pozbuvayutsya-radyanskogo-mynulogo> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 28.10.2024
Схвалено до друку / Accepted: 25.11.2024

